

METİN İNCELEMESİ AŞAMALARI, TERİMLERİ VE BUNLARDAN BİRİ: METİN TAHLİLİ

Mine MENGİ*

ÖZET

Klasik Türk Edebiyatı dönemine ait bir yazma eserin günümüz araştırmacısı ya da okuyucusunun hizmetine sunulması, öncelikle söz konusu metnin Yeni Türk Yazısıyla kuruluşunu gerektirir. Metin kurulması ise müellifinden esere kadar bir dizi çalışmayı beraberinde getirmektedir. Bu bir dizi çalışma aşamalarını metin tespiti, metin tenkidi, metin tamiri, metin teşkili ve metin neşri olarak sıralayabiliriz. Ancak metin kurulduktan ya da kurulup neşredildikten sonra da metin şerhi ve tahlili, eserin anlaşılması, değerlendirilmesi kısacası tanıtımının yapılması açısından gereklidir. Bu bildiride kuruluşundan önce ve sonra bir edebi metin üzerinde yapılan çalışma basamakları tanıtıldıktan sonra, bu basamaklara ilişkin kullanımda olan terminoloji üzerinde durulup, terminoloji kullanımındaki sorunlar belirtilerek bunlara bazı çözüm önerileri getirilecektir. Ayrıca metin çalışmaları açısından günümüzde büyük önem arz eden metin tahlili ve tahlilin metin şerhiyle olan ilişkisi üzerinde durularak ikisinin birlikte düşünülmesi teklif edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yazma eser, metin , terim, şerh, tahlil

THE GRADE OF TEXT PRESENTİNG, TERMS, TEXT ANALYSİS

ABSTARCT

To serve a manuscript belongs to Classical Turkish Literature to a comtemporary researcher or reader, requires the text to be written in Modern Turkish scripture. Text critic is a study that based on a lot of studies from the author to book. These studies can be listed as determine of text, critic of text, corretion of text, formation and presentation of text. But, after the formation or publication, text commentary and text analysis is necessary for the sake of introducing the text. In this paper the parts of the text presenting are pointed out and the therminology of these parts are explained. Also text analysis wich is important for text studies and its connection with text commentary are pointed out and to be tought paralelly will be offered.

Key Words: manuscript, text, term, commentary, analysis

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, mmengi@cu.edu.tr

Akademik düzeyde yapılan Klasik Türk Edebiyatı çalışmalarını, metin neşri, metin şerhi, metin tahlili, biyografya, edebiyat tarihi, edebiyat bilgi ve teorisi (kuramı), edebiyat eleştirisi vb. alanlarda yapılan çalışmalar olarak sıralayabiliriz. Önce metin şerhi ve daha sonra metin neşri; söz konusu çalışmaların eskilik ve sayısal çokluk bakımından önde gelenleridir. Neşredilen metinlerin değerlendirilmesi yani metin tahlili çalışmaları ise günümüzde, öteden beri yapılan metin neşri çalışmalarının değerlendirilerek Klasik Türk Edebiyatı döneminin ve geçmiş kültürün tanıtılması açısından büyük önem kazanmıştır.

Edebi metin; edebî eseri ya da onun bir bölümünü akla getirir. Klasik Türk edebiyatı çalışmaları söz konusu olduğunda da bizi müellifin kaleminden çıkmış el yazması esere kadar götürür. Bu nedenle metin çalışması bizi ilgilendiren yönüyle, edebi eserin, yazanın kaleminden okuyucuya ulaşmaya kadarki çalışma aşamalarının toplamıdır. Metin karşılığı Batı'dan bize geçmiş tekst (İng.text) kelimesi bir edebiyat terimi olarak günümüzde özellikle dilbilim, filoloji, edebiyat eleştirisi çalışmalarında kullanılmaktadır. Text; (Latince textus, textur dokumak) dokunmuş, örülmüş olan anlamındadır. Bu bağlamda, günümüzde metin çalışmaları dendiğinde, metinle birlikte metnin dokusu, edebi eserin dokusu Klasik Türk Edebiyatı çalışmalarında henüz yerleşmemiş olmakla birlikte- kullanımları dikkat çekmektedir. Öyleyse tekst daha çok metin çözümlemesiyle yani metin tahliliyle ilgili bir terimdir ya da metni ele almaktan amaç, çözümlemedir, tahlildir, diyebiliriz. Daha doğrusu tekstin bu anlamıyla bağlantılı olarak, metin tahliliyle yapılan iş, edebi eserin nasıl dokunduğunu çözmektir. Kısacası edebi metin, aslında eskilerin “tahlil terkip” dedikleri yani üzerinde çalışandan, okuyucusundan çözümleme ve sentez bekleyen metindir. Dolayısıyla tahlil, elde bulunan metin açısından çalışmaların önemli aşaması olmalıdır.

Klasik Türk Edebiyatı döneminden beri var olan ve zaman içinde başlı başına bir edebi türün örnekleri olarak gördüğümüz şerh metinlerini bir tarafa bırakırsak; metin çalışmaları, Cumhuriyet döneminde başlamış; giderek önem kazanmış ve günümüze kadar gelmiştir. Metin çalışması denildiğinde metin çalışma yöntemine ilişkin ilk akla gelen bazı çalışmalar; F.Köprülü'nün “Türk Edebiyatı Tarihi'nde Usûl” 1923, Ahmet Ateş'in “Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osman münasebeti ile) 1942” Ali N. Tarlan'ın “Metinler Şerhine Dair” ve “Metin Tamiri” (Edebiyat Meseleleri)1981; Tunca Kortantamer'in “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”1994; adlı makaleleriyle Ali Nihad Tarlan'ın Şeyhi Divanı'nı Tetkik 1935, adlı kitabıdır. Bunlardan en eski tarihlisi olan Köprülü'nün adı geçen makalesi, metin inceleme yöntemiyle doğrudan ve uzun uzadıya bağlantılı olmamakla birlikte, edebiyat çalışmalarında metin tetkikinin yerine, sağlam metin kurmanın önemine değinmesi bakımından anılmaya değer. Söz konusu öteki kaynaklar arasında özellikle Ahmet

Ateş'in makalesi, metin neşri için metin kurma yöntemi üzerinde durmuş olup daha sonraki metin kurma ve divan neşri çalışmalarında başvuru ana kaynak olagelmıştır. Söz konusu ettiğimiz bütün bu kaynakların metin çalışmalarına katkı sağladıkları ve günümüzde akademik düzeyde yapılan Klasik Türk Edebiyatı çalışmalarının önemli bir bölümünün metin kurma ve inceleme üzerinde yoğunlaşmış olduğu doğrudur. Bununla birlikte, henüz sağlam metin kurmanın kuralları ve kurulan metni inceleme yöntemi konusunda hazırlanmış bilimsel bir çalışma, bir başvuru kitabı bulunmamaktadır.

Cumhuriyet döneminde yapılan metin çalışmaları başlıca iki amaca yönelik olup bu amaçlar doğrultusunda da iki aşamalıdır. İlk ya da öncelikli amaç; Klasik Türk Edebiyatı dönemine ait edebi eserlerin Yeni Türk Yazısıyla günümüz okuyucusuna ulaşmasını sağlamaktır. Bu amaca yönelik olarak başta çok sayıda divan olmak üzere, mesnevi, tezkire vb. pek çok eserin yeni harfli metin olarak kurulması yoluna gidilmiş; neşri yapılmış ve yapılmaktadır. Metin neşrinin ikinci amacı ise, metin şerhine ve tahliline zemin hazırlamak, olanak sağlamaktır.

Söz konusu eski metinlerin kurulmasına ve neşrine (yayımlanmasına) yönelik yapılan başlıca çalışma aşamalarını, kullanımda olan adlarıyla; metin tespiti, metin tetkiki, metin tenkidi, metin tamiri, metin teşkili ve metin neşri olarak sıralayabiliriz. Söz konusu bu çalışma evrelerinin ya da aşamalarının öncelikli amacı; ortaya sağlam metin koyarak daha sonraki aşamalara yani şerhe ve tahlile olanak sağlamaktır. Böylece metin şerhi ve tahlili metin çalışmalarının devamı ve ikinci aşaması olarak karşımıza çıkar. Bunlardan metin şerhi, metni anlaşılır kılmak amacıyla yapılırken, metin tahlili edebi metinlerin edebiyat tarihi içindeki yerlerini, geçmiş dönem edebiyatının tanıtımını, kültür zenginliğini, değer yargılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu amaçlar doğrultusunda yukarıda adları geçen terimler ve bunların kullanımları metin çalışmaları açısından önemlidir. Çünkü metin çalışmalarına ilişkin terimlerin ne anlama geldikleri ve bu bağlamda kullanım amaçları, metin çalışmalarının sağlıklı yapılabilmesi için gereklidir. Ancak anılan terimlere bakıldığında bunların bazılarının kullanımında geçmişten bugüne karmaşa yaşandığı, bunlardan ne anlaşıldığı ya da ne anlaşılması gerektiği tam olarak açıklığa kavuşmadığı gibi çoğunlukla birinin ötekini yerine ya da onunla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Hatta bunların bir kısmının söz konusu nedenlerle terim olarak kabulleri de zordur. Şimdi bu terimlerin metin çalışmalarında ne amaçla kullanıldıklarına ve ne anlama geldiklerine bakalım.

Bir yazma metnin kurulması çalışmaları metin tespiti ile başlar. Bu aşamada, metin seçimine gidilir. Seçim sırasında, seçilecek metnin daha önce üzerinde çalışılmamış, edebiyat ve dil tarihine katkı sağlayacak edebi metin olması önemlidir. Tespit sonrası metnin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde bulunan nüshalarının belirlenmesine, nüsha seçimi sırasında karşılaştırmada kullanılacak nüshaların eskiliğine;

yapraklarının eksik ya da bozuk olmayan yıpranmamış, yazısı okunaklı nüsha olmasına dikkat edilerek nüsha değerlendirmesi yapılır. Nüsha değerlendirilmesinde, nüshaların eskiliğini şecere tespitiyle ortaya koyma, yöntem olarak öteden beri kullanılmaktadır. Daha sonra belirlenen nüshaların ya da karşılaştırmada kullanılacak nüshaların tavsifine yer verilir. Metin kurulması amacına yönelik bu çalışmalar, metin tespiti sonrası ikinci basamak olarak yukarıda sözü edilen metin tetkiki aşamasında yapılır.

Yukarıdaki sıralamada metin çalışmalarının üçüncü aşaması olarak söz konusu ettiğimiz metin tenkidi, metin neşri çalışmalarının başlangıcında, müellifin kaleminden çıkmış özgün metne gitmek, ona ulaşmak için kullanılan vasıtalar ve izlenen yol olarak anlaşılmalıdır. Terim olarak önce bir süre Batı'dan gelmiş olan edisyon kritik (İng. critical edition) kullanılmış; ancak daha sonra edisyon kritik karşılığı metin tenkidi kullanıma girmiştir. Günümüzde metin tenkidi kullanılmaktadır. Metin çalışması yöntemine ilişkin ilk önemli kaynak olarak zikrettiğimiz "Metin Tenkidi Hakkında" başlıklı yazısında Ahmed Ateş, metin neşrinden amaçlananın özgün metni ortaya koymak olduğunu belirtmiş, daha sonra bu görüş teamül olarak benimsenmiş ve bu doğrultuda da metin tenkidi, yazanın elinden çıkmış özgün metni ya da ona en yakın tarihli olanını ortaya koymak için yapılmıştır. Böylece ana nüshaya en yakın olduğu kabul edilen nüsha ya da nüshalar esas alınmıştır. Ancak günümüzde metin tenkidi sonucunda özgün metne ulaşmaktan çok, sağlam, doğru metnin ortaya konulması amacı öne çıkmıştır.

Metin tenkidinde öncelikle yazma eserin belirlenmiş farklı nüshalarının karşılaştırılması yapılır. Eserin nüshaları arasındaki karşılaştırma; yöntem olarak nüshalardaki imlâ, kelime, ibare, cümle, mısra, beyit vb. farklılıklarının (aparât) olarak dipnotta gösterilmesi, farklılıkların değerlendirilerek metinde düzeltme ve değişiklikler yapılması yoluyla sağlanır. Yukarıda da değinildiği gibi giderek üzerinde çalışılan metnin, elden geldiğince doğru kurulması amacı ön plana geçmiştir; bu nedenle de günümüzde yapılan çalışmalarda metin tenkidi sonrası ulaşılan aşama olarak; metin teşkili, metin kurulması kullanımı ağırlık kazanmıştır. Böylece metin çalışmasının bu aşamadaki geline amaç, yazma eserin farklı nüshalarının incelenerek değerlendirilmesi yoluyla anlamı daha kesin ya da doğrulanmış metin ortaya koymaktır. Tek nüshası ya da birden fazla nüshası elde bulunan yazma metni, elden geldiğince anlama; bunun için nüsha farklarını değerlendirme, eseri kopya eden müstensihlerin yanlışlarını bulma; yanlışların ve metindeki bozulmaların nedenlerini ortaya çıkarma, söz konusu yanlış ve bozulmaları düzelterek metnin tamiri yoluna gitme, metin tenkidi sırasında yapıla gelen işlemlerdendir. Böylece sağlam metin ortaya konması yoluna gidilir. Eski bir metnin tenkidini yapan metin tenkitçisinin dönemi dikkate alarak, metnin yazıldığı dönemin dilini iyi bilerek, kısacası metni yakından tanıyarak, metin hakkında doğru bilgiler verebilmesi metin tenkidi için önemlidir. Bu durumda kurulan metinde müellifinin yanı

sıra metin üzerinde çalışmış olan müstensihlerin hatta son çalışmacının katkılarının olabileceği ortadadır.

Yukarıda sözü geçen metin tamiri ise metin tenkidinin bir parçasıdır. Bu aşamada, metindeki gerekli değerlendirmeler yapılırken eksik olan ya da okuma zorluğu çekilen kelime ve ibareleri okuyarak metnin anlaşılması sağlanır. Metin tamirinde, okunamayan kelime, ibarenin bir arada bulunduğu öteki kelimelerle olan anlam, biçim, ses ilişkisi önemli ipuçlarıdır. Ayrıca metin tamiri sırasında vezin, kelimeler arasındaki simetri, edebi sanatlarla olan bağlantı, şairin ve dönemin üslup özellikleri dikkate alınmalıdır.

Metin teşkili aşamasına gelince: Metin teşkili ya da günümüzdeki kullanımıyla metin kurulması, metin tespiti, tenkidi ve tamiri aşamalarından sonra ya da bu aşamalarda işlemlerin sonucu gelinen aşamadır. Daha önce de işaret edildiği gibi buraya kadarki aşamaların son basamağı olan metin kurulması terimi; günümüzde yaygın olarak kullanılmakta ve bu aşamada müellifin kaleminden çıkmış özgün metnin ortaya konulmasından çok; elden geldiğince doğru, sağlam metnin kurulması amaçlanmaktadır.

Metin çalışmasının sonraki basamağı, metin neşri yani Yeni Türk Yazısıyla kurulan metnin yayımlanması aşamasıdır. Özellikle divan metinlerinin yayımlanmasında metin neşri için, tenkidli metin, tenkitli metin, tenkitli basım, divanın tenkitli metni, divanın tenkitli metni ve tahlili, eleştirmeli basım vb. - bazıları biri birine çok benzeyen değişik adlandırmaların kullanıldığı görülmektedir. (Örn. Eleştirmeli basım (bk. Halil Ersoylu, Cem Sultan Divanı, s.xii, 1989, Tenkidli Metin İbn-i Kemal Divanı, hzl. Mustafa Demirel 1996) Metin neşri, kurulan metnin Yeni Türk Yazısıyla yazılmış metin olarak verilmesinin yanı sıra bazen söz konusu metinle birlikte özgün metnin yani Eski Türk Yazısıyla yazılmış metinle birlikte verilerek basıldığı da görülmektedir. Böylece eski metnin olduğu gibi kopya edilerek kurulan metinle birlikte, metnin arkasında basılması yoluna gidilir. Eski metnin kopyasına tıpkıbasım denir. Tıpkıbasım, önce Batı'dan gelmiş olan faksimile terimiyle karşılanmış; daha sonra terim olarak tıpkıbasım ve tıpkıbasımlı metin neşri kullanımı yaygınlaşmıştır. Tıpkıbasımlı metin neşri edebiyat çalışmalarında da görülmekle birlikte daha çok dil çalışmalarında tercih edilmektedir.

Metin çalışmalarının divan edebiyatı dönemi geleneğinden gelen önemli bir ilgi alanı ya da Cumhuriyet sonrası metin çalışmalarında metin neşrinden sonra gelen ilk aşama metin şerhi aşamasıdır. Divan Edebiyatı döneminden bize şerh-i mütün olarak geçen metin şerhi, anlaşılmasında zorluk olan ve bu nedenle de okuyucunun anlayamayacağı tahmin edilen metnin, anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla açıklama yapılması demektir. Eskilerin şerh-i mütün kullanımından sonra, Cumhuriyet döneminde metin şerhi, metin izahı, metin açıklaması vb. farklı kullanımlara rastlanır. Metin

çalışmalarının en eskisi olan şerh, Divan edebiyatının kendi döneminde özellikle manzum metin şerhleri, tek tek beyitler alınarak beyitteki kelime, terkip ya da ibarelerin açıklanması yoluyla yapılmıştır. Şerhte öncelikli olarak, kelimelerin dilbilgisi bakımından yapı özelliklerinin, anlamlarının, bu anlamlardan metne uygun olanının belirtilerek kelimelerin biçim ve anlam açısından incelemesi yapılır. Daha sonra beytin genel anlamı çoğunlukla mahsûl-i beyt başlığı altında verilir. Açıklama sırasında ek bilgi de bulunur. Böylece bazen şerhte konu genişletilmesine gidildiği görülür. Konunun açılıp genişletilmesi şerhi yapanın bilgi ve anlayışına göre yorumu da beraberinde getirir. Divan edebiyatının kendi döneminde metin şerhi yapılırken konunun niteliğine göre; Kur'an, tefsir, hadis, tasavvuf vb. din bilimleri, mitoloji, peygamber kıssaları, tarihi ve efsanevi kişilerle, din, tarikat büyüklerinin menkabeleri, çağın gelenek ve görenekleriyle inançları göz önünde tutulmuş; şerhlerdeki yoruma göre ek bilgiler, bunlara dayandırılarak verilmiştir. Ayrıca, manzum metin şerhlerinde vezin, nazım biçimi, edebî tür ve söz sanatlarının gösterilmesi yoluna da gidilmiştir. Böylece şerhlerde izlenen yöntem; 1. Metin 2. Metin çevirisi 3. Gramer özellikleri ve sözlük bilgileri 4. Açıklama (Şerh, İzah) 5. Açıklamayı güçlendirme, örnekleme, anlamı yorumlama amacıyla ek bilgi vererek konuyu açma, genişletme, olarak özetlenebilir. Buna karşın şerhte, günümüzde anlaşıldığından farklı olarak, metnin bir bütün olarak ele alınıp; genel plan, kompozisyon, iç ve dış yapı özellikleri vb. yönlerden incelenmesi söz konusu değildir.

Edebî metnin açıklanması amacıyla yapılan metin şerhi ya da şerh; ortak özellikleri nedeniyle şerh çeşitleri olarak düşünülebilecek başka bazı terimleri de akla getirmektedir. Aralarında fark bulunmakla birlikte metin şerhiyle ilgili bazen metin şerhi yerine -öteden beri kullanılan bu terimler şunlardır: Metin izahı, metin tahlili, derkenar, hâşiye, hâmiş, telhis, ta'likât, tefsir vb. Bunlardan metin izahı ve metin tahlilinin şerh yerine kullanıldığı bellidir. Derkenar ve hâşiye, sayfa kenarlarında yer alan açıklayıcı ek bilgi; hâmiş, mektup altına yazılan ek bilgi ya da açıklama; telhis özetleme, ta'likât bir eserin açıklaması olarak kenarına ya da ayrı bir eser olarak yazılan bilgiler, notlar; tefsir ise açıklama, yorum demektir. Tefsir daha çok Kur'an-ı Kerim'le bağlantılı olup Kur'an'ı anlama ve açıklama bilimi; Kur'an-ı Kerim'i açıklama amacıyla yazılan eser demektir. Ancak, söz konusu ettiğimiz şerhle ilgili bu terimlerin ortak özelliği, hepsinin metnin anlaşılmasına yönelik az ya da çok açıklamayı beraberinde getirmeleridir. Şimdi de konunun güncelliği nedeniyle, yukarıda metin çalışmaları açısından önemine değindiğimiz ve metin çalışmalarının son basamağı olan metin tahlili üzerinde duralım:

Tahlil, metin çalışmalarının son aşaması olup, günümüzde metin incelemesi, metin çözümlemesi olarak da bilinmekte ve kullanılmaktadır. Şerhe göre, edebiyat terminolojisi içinde yer alışı daha yenidir ve şerhle benzeşen özellikleri vardır. Tahlilde de şerhte olduğu gibi bilgilendirme vardır. Ancak şerhe göre tahlil daha kapsamlı, daha metnin bütününe yöneliktir. Tahlil adı altında yapılan metin incelemesi çalışmalarında,

bir metnin biçim özelliklerinden, vezninden, kafiyesinden, dilinden, edebî sanatlarından, konusundan, sanatçının iç dünyasından, toplum ve dönemle olan ilişkisinden, dolayısıyla metin içerisinde oluşturduğu hayal, duygu, düşünce dünyasından vb. özelliklerinden söz edildiği görülür. Ayrıca tahlil, bir edebi metni tahlil edeni, metnin estetik değerlendirmesine yani esere değer biçmeye de götürmelidir. Bu özellikleriyle tahlil yalnızca şerhle değil, edebiyat eleştirisiyle de bağlantılı olarak düşünülmelidir. Böylece tahlil şerhe göre daha kapsamlıdır. Ancak tahlil, günümüzde, bazen şerhten ayrı, müstakil metin incelemesi olarak kabul görür. Bazen de kapsamlı bir metin incelemesinin şerhten sonraki basamağı, devamı olarak şerhle birlikte metin şerhi ve tahlili adıyla geçer.

Cumhuriyet dönemindeki Divan şiiri tahlil çalışmalarına baktığımızda tek şiir ya da edebî eserin bütünü üzerinde yapılmış bu çalışmaların sayılarında giderek artış olduğu görülür. Tahlil çalışmalarının ilk örneklerinden sayılabilecek A. N. Tarlan'ın Şeyhî Divanını Tetkik adlı tahlil çalışmasından sonra, Harun Tolasa'nın Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası Mehmet Çavuşoğlu'nun Necati Bey Divanı'nın Tahlili, Cemal Kurnaz'ın Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili, Nejat Sefercioğlu'nun Nev'î Divanı'nın Tahlili, İsa Kayaalp'in Sultan Ahmed Divanı'nın Tahlili ayrıca A. N. Tarlan'ın Fuzûlî Divanı Şerhi vb. çalışmalar, tahlil çalışmalarının eser boyutunda olanlarıdır. Tarlan'ın, Şeyhi Divanı'nı Tedkik¹ adlı eseri, söz konusu öteki eserlerin hemen hepsine inceleme yöntemini vererek eser boyutunda daha sonra yapılmış olan metin tahlili çalışmalarının ortak modeli olmuştur. Bunların hemen hepsinde tahlil için izlenen yöntemin, metinlerdeki nesne ve kavramlarına ait kelime kadrolarının belirli esaslar dahilinde sınıflandırılması ve bunların beyitlerle örneklendirilerek verilmesinden ibaret olduğu görülür. Günümüzde de metin tahlili ya da metin incelemesinde söz konusu metin tahlili çalışmalarının inceleme yöntemleri büyük ölçüde sürdürülmekte ve benzer kalıplaşmış modeller kullanılmakta yine benzer tasniflere yer verilmektedir. Buna karşın, eserin nasıl söylendiği, dilin nasıl kullanıldığı üzerinde durulmamakta, metin içinde yoruma dayalı estetik değerlendirme yoluna gidilmemektedir. Bu durum edebi metin tahlili için gereken bilgi birikiminin yetersizliğinden ve örnek alınabilecek tahlil çalışmalarının çok sınırlı ve yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır.

Buraya kadar, metin kurulması öncesi ve sonrası metinle ilgili olan ya da metin üzerinde yapılan çalışma basamaklarının tanıtımına ve onlar için kullanılan adlandırmalara, terimlere yer verdik. Görüldüğü gibi, söz konusu basamaklardan metin

1 A.N.Tarlan'ın, Ömer Ferit Kam'ın 1915-1916 yıllarında Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde verdiği ders bilgilerini içeren Âsâr-Edebiyye Tedkikâtı Dersleri adlı ders notlarından etkilenecek anılan yöntemi kullandığını sanıyoruz. (bk. Ömer Ferit Kam, *Âsâr-ı Edebiyye Tedkikâtı Dersleri*, (hzl. Ali Yıldırım), Elazığ-1998)

kurulmasına kadarki aşamalarda ve metin şerhinde neler yapılması gerektiği artık günümüzde genel çizgileriyle bilinmektedir. Bir başka deyişle metin kurulmasına kadar olan aşamalarda bugün belirli bir yöntem kullanımı yerleşmiştir.

Özetleyecek olursak bir yazma eseri elimize aldığımızda; a) Metin seçimi ve neden seçildiğinin belirtilmesi b) Seçilen metnin yazma nüshalarının nicelik ve nitelik yönünden değerlendirilmesi-istinsah tarihi, şiir sayısı ya da yaprak sayısı, yaprak eksikliği, yıpranmışlığı dikkate alınarak şecere tespiti yapılması- sonucu kullanılacak nüshaların belirlenmesi c) Nüsha tavsiflerinin yapılması d) Nüshaların karşılaştırılarak farkların gerekli ekleme ve düzeltmeler de yapılarak dipnotta verilmesi e) Bu işlemler sonucu metin kurulması, aşamalarından geçilmektedir. Bugün metin kuruluşunda bazen en eski tarihli, en kapsamlı, en doğru nüsha esas alınmakta bazen de bir nüshaya bağlanmaksızın elde bulunan ya da seçilmiş olan bütün nüshalardan yararlanılmaktadır.

Ancak bunları adlandırma daha doğrusu terimleştirmede -yukarıda söylenenlere de bakıldığında- bazı sorunların olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle metin neşri, metin şerhi ve tahlili konusunda hâlâ değişik adlandırmaların varlığı dikkat çekmektedir. Bunda söz konusu adlandırmaları, eskiden geldiği gibi kullanma ya da Türkçeleştirme, çalışmanın içeriğine bağlı olarak yeniden adlandırma isteği vb. nedenlerin varlığı söz konusudur. Bizce bu sorunun giderilmesinde öncelikle, adlandırmada birliğe gidilmesi, farklı adlandırmalardan vazgeçilerek ortak tek kullanımda birleşmesi önemlidir. Ortak tek kullanıma gidilmesi durumunda terimleşme de sağlanacaktır. Batı dillerinden alınarak kullanıma sokulmuş olan Batı kökenli bazı terimlerin günümüzde Türkçeleştirilerek kullanılmaları sevindiricidir. Örneğin aparat yerine dipnot, leçon yerine önce rivayet sonra nüsha farkı, transkripsiyonlu metin yerine çevriyazılı metin, faksimile yerine tıpkıbasım, edisyon kritik yerine tenkitli basım vb. kullanımlarında bugün kullanım birliği sağlanmış ve söz konusu terimler yerleşmiştir. Öte yandan, geçmişte şerhle ilgili olarak kullanılan yukarıda söz konusu ettiğimiz farklı terimler bulunmakla birlikte, günümüzde metin şerhi ile tahlil birlikte düşünülmesi ve adlandırılmasıdır. Nitekim, metin şerhi ve tahlili biçiminde kullanımlara günümüzde rastlanmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi metin çalışmalarının belirli basamaklarına, özellikle metin kurulması ve basımına gelinceye kadarki aşamalarda ne yapılacağı günümüzde artık bilinmekte ve uygulanmakta; ancak yöntem konusundaki esas sorun metin tahlilinde karşımıza çıkmaktadır. Bizce tahlil aşamasında, şerh ve tahlil birlikte düşünülmesi ve metin şerhle tahlil yönünden birlikte değerlendirilmelidir. Ayrıca estetik değerlendirme de işin içine gireceğinden metin değerlendirilmesinde eleştirel bakış yani edebi tenkit de tahlil içinde yer almalıdır. Şerh, tahlil ve eleştiri birlikte düşünülerek yapılan çalışmaların divan şiirini tanıma ve anlama konusunda önemli katkı sağlayacağı görüşündeyiz. Bu bağlamda günümüz eleştiri anlayışında; metnin öz, anlam yapısından

çok, dilin, söyleyiş tarzının öne çıktığını belirtmek gerekir. Sonuçta, bir metnin şerhi, tahlili ve estetik eleştirisinden beklenenin, esere ilişkin anlatım ve anlam ilişkisinden yola çıkarak şairin edebî kişiliğiyle hatta dönemin sosyal, kültürel, tarihî yapısıyla bağlantılı değerlendirmelere gidilmesi olmalıdır. Ayrıca yeni Türk edebiyatı, dil ve dilbilim çalışmalarından da yararlanılmalı yalnızca Klasik Türk Edebiyatı üzerine yapılan söz konusu tahlil çalışmalarıyla sınırlı kalınmamalıdır.

Son olarak, yukarıda değindiğimiz hususlara örnek teşkil edeceğini sandığımız bir tahlil denemesine beyit bağlamında yer verelim. Bu amaçla, Fuzûlî'nin bir beytindeki kelime kadrosunu, kelimelerin beyit içerisindeki konumlarını ve bunun anlama katkısını göstererek daha çok anlatım ağırlıklı bir tahlil denemesi yapmaya çalıştık. Bunun için önce beyti verip beytin anlamı üzerinde duracağız.

Ey Fuzûlî şem'-veş mutlak açılmaz yanmadan

Tâblar kim sünbülünden rişte-i cânındadır (Fuzûlî D.G.85, s.172)

Ey Fuzûlî senin sünbül saçın yüzünden edindiğim gönlümdeki sıkıntılar ancak; içimdeki can ipliğinin mum gibi yanıp tükenmesiyle biter. Şair dolaylı olarak beyitte; aşk acısının, yanmanın gerekliliğini ve o acının, o yanmanın ancak ölümlle sona ereceğini söylemektedir. Beyti kelime kadrosu, anlatım özellikleri, söyledikleri açısından tahlil edersek; dize başlarındaki “Fuzûlî” ile “tâb” ve dize sonlarındaki “açılmaz yanmadan” ile “rişte-i cân” beytin anlamıyla bağlantılı olan ana kelimeler ve kelime gruplarıdır. Bunlardan “açılmaz yanmadan tablar” beytin ortasına yerleştirilmiş kelime grubu olarak hem mumla hem de can ipliğiyle bağlantılıdır. Yani sihr-i helâl yapılarak söz konusu kelime grubu her iki dize için de anlamlı kılınmıştır. Dolayısıyla anlam, ilk dize için; Ey Fuzûlî, mum yanmadan içindeki ipin bükümleri açılmaz; ikinci dize için de; sünbül gibi olan saçın yüzünden can ipliğindeki (içimdeki, gönlümdeki) sıkıntılar can ipliği yanmadan yok olmaz biçimindedir. Aradaki kelimeler teda'i yoluyla yani bizi şiirde çağrışımlara götürerek anlamı mecazî yöne çekici, zenginleştirici ve bu özellikleriyle de beyti etkileyici kılan öğelerdir. Bunlardan “şem'-veş” (mum gibi) kelimeleriyle şiirin sık başvurduğu benzetme aracılığıyla örnekleme yapılmış; “sünbülünden” kelimesiyle de divan şiiri geleneği gereği açık istiare ve telmih yapılarak beytin anlamının aşkla, sevgiliyle olan bağlantısı kurulmuştur. Çünkü divan şiirinde sünbülle kastedilen sevgilinin saç, dolayısıyla da sevgili ve aşktır. Teşbih, istiare ve telmih sanatlarını yerli yerine koyarak beyti açıklayacak olursak şöyle denmesi uygun düşecektir. Mum nasıl yandıkça içindeki ipliğin yanıp bükülmesi ve mumun erimesiyle tükeniyorsa, Fuzûlî de sevgilinin saçları yüzünden düştüğü aşkın dertlerinden mutlak (ancak) can ipliğinin yanıp bükülmesiyle kurtulacaktır; bu gereklidir. Can ipliğindeki kıvrımların yanıp bükülmesi ise ölmektir. Tâb kelimesi sünbülle bağlantılı olarak büküm, kıvrım anlamında, “rişte-i cânla” birlikte düşünüldüğünde ise sıkıntı anlamında kullanılmıştır.

Ayrıca mumun işi yanmak, aydınlatmak; canın, gönlün işi ise aşkla yanarak aydınlanmak olduğuna göre “tâb” kelimesinin aydınlık, ışıık anlamlarını da düşünebiliriz. O zaman beyit, aşk aydınlığı olmaksızın gönül açılmaz anlamını da vermektedir. Böylece değişik anlamlarıyla düşünebileceğimiz “tâb” kelimesi beyitte bizi farklı anlam çağrışımlarına götüren anahtar kelimedir. Beyitte ayrıca şairin edebî kişiliği bağlamında düşünüldüğünde Fuzûlî, “açılmaz yanmadan tâb” ve “rişte-i cân” kullanımlarıyla lirizme, aşka olan ilgisini îmâ etmektedir. Görüldüğü gibi beyti hem açıklama hem de anlatım yönünden incelediğimizde beytin estetik boyutu yani okuyucuyu etkileme gücü de anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak bu bildiride, Klasik Türk Edebiyatı dönemi (yazma) metin incelemeleri hangi aşamalar, basamaklar atlanarak, hangi terimlerin kullanımıyla gerçekleşmektedir, sorusu cevaplandırılmaya çalışılmış ve özellikle terimlere ilişkin var olan bazı sorunlar dile getirilmiş, bu sorunların bazı çözümleri üzerinde durulmuş; ayrıca metin şerhi ve tahlili basamaklarının metnin estetik eleştirisini de içine alarak birleştirilmesi ve klasik Türk edebiyatı metin tahlili çalışmalarının bu doğrultuda yapılması önerilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ateş, Ahmed, “Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osman münasebeti ile)”, *Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII, 1940-1942, s. 253-267.
- Bilkan, Ali Fuat “Nâbî Divânı Nüshalarının Şecerelendirilmesi”, *Gazi Üniv. Fen-Ed.Fak. Sos.Bil.Dergisi*, c. 1, 1996, s. 91-118.
- Çetişli, İsmail, *Metin Tahlillerine Giriş /1, Şiir*, Ankara, 2004.
- Fuzûlî Divanı*, (hzl. Kenan Akyüz- Süheyl Beken), Akçağ Yay. Ankara, 1990.
- İnce, Adnan, “Tenkitli Metin Kurmada Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri”, *İlesam Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu Bildirisi*, Ankara 17-18 Ocak 1992.
- Kortantamer, Tunca, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ege Üniv. Edeb. Fak. Yay., S. VIII, İzmir, 1994, s.1-10.

-
- Macit, Muhsin, “Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, A.Metin Neşri, B.Metinler Şerhi ve Tahlili”, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, 3. baskı Ankara, 2005, s. 332-336.
- Mengi, Mine, “ Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara, 2000, s. 72-80.
- Saraç, M. Ali Yekta, “Divan Tahlilleri Üzerine”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, c. 8, İstanbul, 1999, s. 209-219.